

Zere

	Qesê Veri	2
	Vireniye	3
1.	Qesê virênu	3
1.1	Faydê leksikonê qese u qesê virênu	3
1.2	Aqıl daisê qesê virênu	5
1.3	Tarifê qesê virênu	6
1.3.1	Tarifê hetê cümley (süntaks)	7
1.3.1.1	Formilê vırasışı	8
1.3.2	Tarifê hetê maney (semantiki)	12
1.4	Qesê virênu malê wertaxiyo	13
2.	Qese	15
2.1	Qesê pêşanaey u qesê serbesti	16
2.1.1	Rabırnaisê qesê pêşanaey u qesê serbesti	16
2.1.1.1	Qesey veıra qese cı kerdis	16
2.1.1.2	Sıre vurnais	17
2.1.1.3	Eve morfolozi vurnais	18
2.1.1.4	Gırê daisê namey	18
2.1.1.5	Gırê daisê sıfati	18
2.1.2	Fiil ve prepozisyon u preverbi ra	19
2.4	Qesê çuti	19
3.	Zofe qese	21
4.	Meteli	22
5.	Top kerdisê qesunê virênu	23
6.	Leksikon de saêkerdis u wendis	24
7.	Bibliyografya	25
8.	Kılmeki	25
9.	Terminolozi	27
10.	Leksikon	29
11.	Listê qesunê niadaişı	553

Qesê Veri

Ez ke 1964 ine de, 16 serî de amune Almanya, televizyon de sanîki diyêne, sanîkê maê dewe amêne ra mî viri. Ez şiyêne ser ke, yê mîletê ma ki zon u edebiyatê huyo de eve qîymet esto, hama yasaxo, tenge dero. Mî ve ho qaim qerar da cî ke, ez gereke zon u edebiyatê ma merdene ra bixelesnine. Mî 1966-68 ine de zu teypo girîkî herîna, izne de tey berd welat. U waxt mî leto zêde ho ve ho vatêne ‘top kerdîsê lawîku daina muhimo; vîrende lawîku, dîma ki sanîku kan top’. Qesey ki not kerdêne. U waxt Zonê Zazaki yasax bi, zof ceza dêne cî; coka mî mênkia guretêne teyp. 1980 ine ra tepiya mî Qesê Vîrênu ki kerdî top, qeyd kerdî. Naine ra 36 teney çîntî we, 1981 ine de dergiyê Hêvi de (Paris) day vetene. Yê Zonê Zazaki, eve na vetis, *raa vîrêne* çîxîrê top kerdîsê Qesunê Vîrênu kerd ra. Mordemunê binu ki çîm kerd ra cî, hewes kerd, ine ki Qesê Vîrênu day arê (niade bibliyografya).

Mî vîrende teyniya Qesê Vîrênu kerdêne arê. Serî 2011 ine de ke notê ho ardî pêser, sero gureune, gînune po ke, Qese u Qesê Vîrênu hem zuvîni ra nêzdiyê, hem ki gegane têwerte de vazînê. Mî indî hona Qesey kerdî top.

Na Qesê Vîrênunê ke mî 1980 ra ve 2012 ine, 22 serî de eve imkanunê ho kerdê top, xezna Qesê Vîrênunê Zazay ra zu parço de qîzkek saybeno. Yê mîletê Zazay xezna qesunê ho daina zengîna. Eser 16.09.2012 ine de Berlin de bi tamam.

Berxudariye

Hazîr kerdena na eserî de, bara taê dostunê delalîu ki kote cî: Ali Halatî (Pax ra) ve Ali Talî ra (Bolciye ra) Berlin de, eve wastena mî, xelê Qesê Vîrênu mî rê vatî. Mî moa ho Emina Selcana ra ki xelê Qese u Qesê Vîrênu qeyd kerdî. Dostê minê delalî Memed Mûkani ki (Keysu ra) xelê Qese u Qesê Vîrênu kerdî vî top, taê Qesey ki bêlî kerdî vî, pîştî dê na eser, kerdî cî. Pêro berxudar bê, wes u war bê.

Seweta vetîsê na eserî, idara Universita Dêrsîmî ra, rektor Prof. Dr. Durmuş Boztuğ u Prof. Dr. Hîdır Özdemîrî rê, dekanê Fakulta Edebiyatî Prof. Dr. Abdüsselam Uyğurî rê teşekûr ken, berxudar bê.

Zîfî Selcan

Dêrsîm, Mamekiye 8 ê hazîrane 2013

Vireniye

1. Qesê virênu

Qesê Virênu ke vake, nu yeno ra isoni viri: qesey kerdene, zofe teney zonenê, zof qesey beno. QV tim ra ve nika wesê. (Îta ra tepiya *Qesê Virênu* eve QV kilmek noşino, *Qese* ki eve Q noşino.)

QV zê kertê kemeriyê, zê kemera çengiyê; zu mesela kenê arêze; anê ra çimu ver, fam kerdene kenê ret; qaimiyê, her waxt vazinê, nêvurinê, aqıl danê. Qesey kerdene eve QV bena wes.

QV hem tercîma mîletiya, ahlaq anê ra zon, hem ki aqıl danê, rae cı salıx danê. Kam ke eve QV qesey keno, qesey kerdena ho keno wes, qıymetê qesê ho keno gıran.

QV eve çı tore vanê? QV ke vati, raşti vanê, pê kay kenê, pê lax kenê, pê yaraniye kenê, eve tamam kerdis anê ro zu maney ser.

QV zê formiliyo, zê qaliviyo, bêliyo. Kam ke eve QV qesey keno, qesê ho zor keno, hukım keno. Eve zorê qeşi, gosadari leto zêde haqe danê cı, veng nêkenê.

Taê noskar u top kerdoxi QV eve sırê alfabey liste kenê. Na eser de QV taê qesunê werti ra gore, eve sırê alfabey liste kerdi.

QV nê ke itarê, pêro zonê Zazaki de vazinê, zovina zonu ra tercîme nêkerdi. Yê mîletê Zazay, xezna QV daina gırsa. Na kıtav de teyniya zu parçê na xezna eve emegê seru da arê. Parçê bini ki, gurenais ke devam kero, benê top, benê tamam. Xezna QV eve zonê Zazaki hona ki zêdina.

İlimê edebiyati de qıymetê QV rew ra ve nat rınd zonino. Caê QV edebiyatê mîleti de berzo.

Na eser de Q u QV qesu ra gore eve sırê alfabey kerd hazır ke, radais, ero QV cêrais ret bo. Mordem ke zu mesela ra gore, zu durım ra gore ero zu QV cêra, leksikon dano ra, zu qese de niadano, binê i qeşi de çond QV liste derê, cı ra çineno we, cêno.

Listê QV de varianti ki tederê. Çıke QV pêro eve zu qeyde nêvazinê, taê eve variantu vazinê, mesela: *Uwe vindena, dismê nêvindeno. Uwe adır vindeno, dismê nêvindeno.*

QV eve varyantu daina benê zengin. Xezna QV eve zenginiya varyantu zêdina, bena hewle.

1.1 Faydê leksikonê qese u qesê virênu

1. eke nêzoniya: Zu QV tam ero isoni viri nino, ya ki nêmezet yeno ra viri. Teyniya u qeso ke yeno ra isoni viri, ey de niadano, leksikon dano ra, liste de niadano, kamiçi ke mınasıvo, çineno we, cêno. Vazime mordem meraq keno ke, ala qesê *heri* sero çı vazino, leksikon de qesê *heri* de niadano. Binê qesê *heri* de QV ê ke sero vazinê, liste kerdê. Mesela *kutık, dik, kerge, ...* de ke niada, senê QV sero vazinê, eve na tore vininê.

2. eke nêmezet zoniya: Vazime mordemi zu QV hesno, tam ra viri nino, hama dı hirê qesey viri de mendê. Mesela *her ... çamuri*. İta ya *her* danê ra, ya ki *çamuri*, listê bini de vinenê: *Her ke hero, zu rae kuno çamuri*.
3. ret, pırde vinitene: Eve na tore qeso mınasıv hem ret vinino, hem ki pırde.
4. cı rê wes amaene: QV leto zêde eve sairêni vaziyê, pêda biyê. Meselu zê ayney anê ra çımu ver. Coka mordemi rê wes yenê. Zu ke pê QV beno sa, leksikon de mirdi waneno.
5. cı ra aqıl guretene: Zu ke, çiyê zê makale, kıtav, kılame, qesey kerdene, mektuve ... filan noseno, eve QV ke bınoso, keno mınasıv, keno hewl, qıymetê ho zêdino. Noskarunê Almanu ra Goethe u Schiller u Martin-Luther'i ho rê listê QV kerdo hazır, kılam u nostunê ho de tey vatê. sırê nosten u qesey kerdene de qeso mınasıvo ke mordem ro cı cêreno, leksikon de hem ret vineno, hem ki pırde.
6. aqıl daene: Taê QV resmê meselu zê ayney anê ra çımu ver, mısnenê ra cı. U waxt mordem her çi vineno: rast u xelete, rınd u qolae. Ae ra gore qerar dano cı, ho sas nêkeno. Mesela ma ke qesê *tersaene* saekerd, bın de na qesê virênu liste kerdê:

Uwa bêvenge ra biterse.

Mordemê bêvengi ra biterse.

Vanê 'kıri ra, koıi ra, lengi ra biterse'.

Tu ke mordemê nêzonaoxi rê hurmet kerd, vano 'mı ra terseno'.

İta de hirê misalê virêni aqıl danê isoni, vanê 'dıqat ke, ho bısevekne, cı ra biterse, bela ano to ser de'. Misalê çorine de vazino ke, mordemê cail u nêzonaoxi rê hurmete meke, tu xelet fam keno.

QV zu parçê de zon u edebiyatiyo: Heto zu ra edebiyatê sairêni ra saybeno, heto bin ra ki qesê mileti saybeno. Zu mesela sero ke qesey kerd, taê çi zê resmi ano ra çımu ver, mısnenno ra cı, fam kerdene keno ret. Coka zon ra çip girê dao.

Qesê seri, qesê ververi

QV eve cümle vazino. Qesê ke cümle de vênênê ra, taê qesê seriyê, taê ki qesê ververiyê:

Her ke hero, zu rae kuno çamuri. (1)

Aqıl seıe de niyo, saıe dero. (2)

Na dı misalu de qeso ke bin de reê xete onta, cümle de *qesê seri* saybeno; çike graniya maney cümlê (1) ine de qesê *heri* dera, cümlê dıne de ki qesê *aqılı* seroa. Coka na hurdi qesey zerê cümley de qesê seri saybenê. Qesê seri ke vuriya, manê cümley beno xırave. Qesê ke misalunê (1) u (2) ine de dı rey bın xete kerdo, *qesê ververi* saybenê. Qesê ververi ke vuriya, yanê hurêndia dey de ke zovina qese kerd cı, cümle xırave nêbeno, hama manê ho vurino.

Vazime ke hurêndia *heri* de ke *ga* cı kerime:

**Ga ke gao, zu rae kuno çamuri.* (1a)

Hem hetê grameri ra, hem ki hetê maney ra cümle rasto. Çıke *ga* ki kuno çamuri. Nu *zu* cümle saybeno, hama u waxt QV saynêbeno, çıke *mecazê heri*, yanê sembolê cailêni darino we.

Vazime ke misalê (1) ine de qesê ververi ke vurnay, hurêndia *zu rae* u *çamuri* de **dı rey* u **uwe* kerd cı:

**Her ke hero, dı rey kuno uwe.* (1b)

Hetê gramer u maney ra na cümle rasto, hama manê ho vurino, *mecazê ho beno* vindi, indi QV saynêbeno.

Dêmake qesê seri u qesê ververi parçê QV nê, qaimê; i ke vuriay, cümle maneno, hama QV darino we. Nae ra gore her QV de hem qesê seri, hem ki qesê ververi leksikon de çinîte we, kerdê *qesê radaişi*. Yanê misalê (1) ine hem binê qesunê seri de, hem ki binê *qesunê ververi* de liste kerdo.

1.2 Aqıl daisê qesê virênu

- a. Emir dais: Qalê *zu* mesela ke *bi*, rınd u qolae ra gore QV aqıl danê; ya vanê ‘bıke’, ya ki vanê ‘meke’. *bı-ke*, *bı-de*, *bı-vine*, ...; *me-ke*, *me-de*, *me-vine*,

.....

Sarê ho bıde, sırê ho mede. Bıke bıvine, meke mevıne. Çot ronise, rast qesey bıke.

Qeso kal mevaze. Zêdekariye mevaze. Çımeçewt niamede. Ho ver de niamede, ho ser de niade. Tı kar ra meterse, kar to ra bıterso.

- b. Hesar kerdıs: *bı-terse*

Mordemê bêvengi ra bıterso. Uwa bêvenge ra bıterso. Vergo ke tek fetelino, ey ra bıterso.

- c. Eve mane ‘meke!’ vatis: Çıyo ke kerdena ho minasıv niya, zora, xeleta, zarar dana, vanê QV de vanê ‘nêbeno’; yanê vanê ‘heni meke!’:

Aqıl ve pere nêcêrino. Bıza gerıne wertê mali de nêbena. Cam ke şikiya, piya nêniseno. Dısmêni ra minete nêbena. Dı lungi zu postal nêkunê.

Taê qesê niadaişi (/radaişi) morfemê: *bı-*, *me-*, *nê-*, *est-*, *çin-*, *bê-*

Ni morfemê emir u wasten u bêli kerdenê. Vazifê morfemi ke zê qesê seri u qesê ververi muhimo, çıke giraniya maney seroa. *bı-* u *me-* emir danê, vanê ‘bıke, meke, ...’. Coka QV ê ke eve *bı-* u *me-* vazinê, binê na morfemu de liste kerdê. Eve *bı-* hem emir dino, hem ki çiyê wazino. *bı-* yo ke sert nano ro, ya ki mumkınıye ano ra zon, wertê qesunê niadaişi nêkerd.

Bıke bıvine, meke mevıne. Aa ke bıyaiya, ae bıke. Zengeno bêdim meve. Vore seıra so, rêça ho bêli meke.

est- u *çin-*, çiyô ke esto, çiyô ke çino, zê resmi anê ra çimu ver, mısnenê ra isoni. Yanê çiyê ke kenê, nae bizonê, ho vira mekerê, ho sas mekerê. Cokao ke QV ê ke eve *est-* u *çin-* vazinê, leksikon de binê na morfemu de kerdê top. Gegane teyniya eve *est-*, ya ki *çin-* vazinê, gegane ki eve hurdemine piya vazinê. Taê QV de ki *bê-* ve *çin-* ra piya vazinê:

Ciniki estê, cüaniki estê. Cüamerdi ki estê, namerdi ki estê. Her ki esto, herê heru ki esto. Neq ki esto, neqê nequ ki esto. Astê zoni çino (ke). Bingê zuri çino.

Aqilê ho esto, famê ho çino. Taliyê ho esto, aqilê ho çino.

QV ê ke eve *bê-* vazinê:

Xaino bêbexto. Golo bêbino. Mordemo bêderd çino. Kutiko bêwair çino. Malo bêşüane boka vergiyo. Mordemo bêaqıl, barê xo girano.

Zofê tene QV de *bê-* ve *çin-* ra piya te derê:

Mordemo bêderd çino. Kutiko bêwair çino.

Taê QV eve negasyon, yanê eve *nê-* vazinê: *nê-beno*, Na morfem her çıqaşi ke zê qesunê seri u qesê ververi niyo, hama mane zof vurneno. *nê-* emir nêdano, hama *u durum* red keno, vano ‘na durum qewıl nêbeno’. *nê-* ke wedariyo, u cümle QV saynêbeno:

Adır ra pırên nê-beno. Bervis pere nê-keno.
**Adır ra pırên ø-beno. *Bervis pere ø-keno. (nêbeno)*

İta beno arêze ke, fonksiyonê *nê-* y ki zê yê qesê seri u qesê ververi muhimo.

(*e*)ve: Taê QV de *eve*, *ve* vêreno ra. Nu prepozisyonu, maney sero zof teşir keno. U ke tey nêvaziyo, manê QV beno xırave:

Eve zü gule wısar nino. Tı vana ‘eve sitê awrêşi gozi kerdo’. Dên ve daene, rae ve şiyaene. Dare ve lizgê ho rında.

İta bêli beno ke, *eve*, manê QV sero xelê teşir keno. Coka *eve* leksikon de kerd wertê qesê niadaşi (/radaişi). QV ê ke tede (*e*)ve esto, bin de liste kerdê.

1.3 Tarîfê qesê virênu

QV ca ve ca eve ferq tarîf kenê. Hama her tarîf de na nisanê ho zuyê: Eve cümle vanê, milet vano, viri de maneno, çiyô ke amo ser de vanê. QV cümlo de kılmeko, zê kıleme vazino. Eve zu formil, zu qaliv vazino. Qesê ho taine de arêşikîte, hem eve kafiyê vazinê, hem ki eve qeyde (ritim). Tore ve tore kafiyê ho esto: kafiyê veri, kafiyê werti, kafiyê pey.

Kafiyê veri:

Bomi gureenê, baqılı wenê. Ser bide, sır mede. Heli ra teli kunê, teli ra heli kunê. Rindêni bike, rindêni bivine. Ronışten u raustena ho bızone. Cüamerdi ki estê, namerdi ki estê.

Kafiyê werti:

Biraê werdene esto, biraê merdene esto. Tu (haqi ra) bext wazena, ya ki text wazena?

Kafiyê pey:

Na gos ra çız, na gos ra vız. Viçık piçık, şı veziya ro niçık. Ez ve pers pers, şıyo resto Qers. Ne wan u werd, ne ki cên u derd. Kevanênia veyvıku, adırê çêriku, sîtê karıku. Bıke bıvine, meke mevıne.

Nisanunê QV ra taê ki naê: zê kılame eve dı parçey vazinê; parçê ho paralelê, yenê hurê:

Eve destê ho kena, eve vilê ho oncena. Mordem ke mirçıku ra tersa, korek nêrameno.

Eve formıl u qaliv vatene de, qesê rast u dêlmaşti piya vanê:

Qeso qız daima biyo gırs. Qız qızo, pil pilo. Qız urzeno ra, pili de niadano. Ewro mı rê, mestê to rê. Ewro yê ma, meste yê sım.

QV kılmek vazinê, coka ret aqıl de manenê. Taê ferqo de gırs (kontrast) eve moře anê ra çımu ver, mesela: 1 : zof, 1 : 40 roze, 1 : 100 qese, 1 kerdene : 1000 qese, sımşêr 1 : qese 1000, sımşêr 1 : none 2:

Eve zü gule usar nino. Eve zu dare geme nêqedina. Dikênia zu roze, kergenia 40 roze ra rında. Zu qeso rınd se qesu vindarneno. Zu kerdena xêre hozor qesa ra rında. Sımşêr zu birneno, qese hozoru birneno. Sımşêr zu birneno, none dı birnena.

Taine de ki na ferq eve rast u dêlmastêni ve gırşên u qızêni anê ra çımu ver:

Kor amo, rae weşi salıx dano. Kerziki heri ra vato 'to cên, erzen binê lingunê ho'.

Taine ki eve zırava u yaraniye vanê:

Kori rê çı çıla, heri rê çı wenca. Kori rê çı çıla, keři rê çı dool zurna. Keř cineno, kor reqeşino.

Xelê QV eve zu formıl, eve zu qaliv vazinê, mesela:

A bê-B nêbeno: *Gule bêteli nêbena. Kutık bêwair nêbeno.*

A esto, B çino: *Aqılê ho esto, famê ho çino. Taliê xo esto, aqılê xo çino.*

Zê resmi çımu ver ardene, mecaz:

Cao ke adır çino, dü nêvezino. Uwe sona qum maneno. Vore seıra so, rêça ho bêli meke. Çêfê vergi roza mize (/dumane) de yeno. Dumanê koê berzi her waxt seroo. Taê QV de heywanun u dar u beri ve qesunê abstraktu ra danê qesey kerdene: Heri ra vato 'veyve to wazeno, vato 'ya uwa, ya koliyê'. Mori vato 'mı zê dismêni bıkişê, zê dosti weda'. Diki vato 'ez kerge nêban'. Lüye ra vato 'tu keme pasaê kergu', huayis ra fekê xo qılaşıyo ra. Kutiki ra vato 'ça lowena?' vato 'tersu ver'.

Pisinge ra vato 'ciyê to dermano', wele kerda ser. Deva ra vato vilê to ça çoto? Vato 'kotiyê mi rasto ke'. Kerziki heri ra vato 'to cên, erzen binê lungunê ho'. Vake 'ez moro kungo; lungê mi, mi zeê derê'. Vergi ra vake 'vilê to ça qolîndo?' Vake 'ez ve destê xo kan, eve fekê xo wan'. Boliye dare ra ginê waño, vake 'ez dare ra niyo'. Dare torzêni ra vato 'tu mi nêbirnena, çike dîmê to mi rao'. Kelpîç şiyô derdê kemeri rê bervo. Kengeri ra vato 'çê to kuyo?' Vato 'va zoneno'. Qeda nêvano 'ez yeno'. Zur haza ra vano ez nao.

Yê QV nisanê huyo de muhim nao: Hadise u meseley , çiyô ke amo mîleti serde, zonenê, eve resm kerdê qalivê QV, zê ayney mîsneno ra cî. Manê zeî, her QV de cümle ra fam nêbeno, u resm rau mecaz ra fam beno. Yanê manê QV binê na resmi de, binê na mecazi de wedardo. Aqîlê mordemi gereke şêro ser, mane cî do, fam kero.

QV çituri viri de maneno? QV ke zê resmi eve mecaz nêbo, manê ho ke binê na resm u mecazi de wedarde nêbo, ret viri de nêmaneno. Yanê QV saiya resm u mecazi de, saiya manê wedardi ra viri de maneno, vîndî nêbeno.

Resm ra qeir, zu ki nisanê sairêni tederê ke, na ki sairênia de mîleti, zu sairênia qızkeke saybena.

QV vazînê, hama kami vîrende vato, kes pers nêkeno. Qe muhim niyo ke, kami niya vato. Çike i mesele u hadîsê ke sero qesey beno, zu tecrubeo de kolektîfo, wertaxo. Qal ke ame ra, na tecrube ra gore QV vanê, zu ya qewîl keno, ya ki cî ra sık keno.

1.3.1 Tarîfê hetê cümley (süntaks)

Cümlê QV hem hetê süntaksi ra, hem ki hetê semantiki ra (maney ra) tarîf u analiz beno. Süntaks de parçê cümley, zê subyekt (*tr.* özne) u obyekt (*tr.* nesne) u fiil ra gore tarîf benê; hem ki sîre u formê na parçu ra gore analiz beno. QV de cümle leto zêde eve formîl vîrazîno ke, sîre u formê parçunê cümley tede bêliyo.

1.3.1.1 Formîlê vîrastîşi

Xelê QV de cümlê ho eve zu qeyde vazînê, eve zu formîl vîrazînê. Formîlê vîrastîşi gegane vurînê, varyantê ho vezînê meyda. Na topkerdisê QV de formîlê vîrastîşi bêli kerdî, eve misalu ra cêr liste kerdî.

1. A (e)ve B rînd oseno Îson ve kînce rînd oseno. Ga ve gost rînd oseno. Maine ve zên rînd osena.
2. A (e)ve B rîndo/bêliyo Mordem ve dostê ho rîndo. Dare ve şiyê rînda. Zîmîstu ve vore bêliyo. Lüye ve dîm bêliya.
3. A nêbeno; Adîr ra pîrên nêbeno. Bîza gerîne wertê mali de nêbena. Cematê bomu nêbiyo (/nêbeno).

4.	A <u>A</u> nêbeno;	Cematê dı bırau nêbeno.
5.	A A-o: ha a, ha A	Miya sıpiye şia nêbena.
6.	A B meke	Dızd dızdo: ha here tırta, ha deva.
7.	A B nêkeno/nêbeno	Lingu ra derg meke. Lona mêsu ho sero
rameke. Dismêni ra mınete meke.
8.	A B ra ki esto	Mordem asmênê hotine puf nêkeno. Mixeneti
ra pers nêbeno.
9.	A ⁻ B ⁺ nêwazeno	Zimêli pısinge ra ki estê. Herdise keli ra ki
esta.
10.	A bê B nêbeno	Kor qılawız nêwazeno.
11.	A ⁻ be, B ⁻ meke	Koo berz bêva nêbeno.
12.	A bê-B nêbeno	Vêsa bımane, şêrefê ho merızne.
13.	A ⁻ beno, hama B ⁺	Gule bêteli nêbena. Kutık bêwair nêbeno.
Ostor bêzên nêbeno. Qul bêguna nêbeno.
Kutık bêwair nêbeno.
14.	A de niade B bize/bıwaze, C de niade, D bize/bıwaze	İsu mireno, namê isoni maneno. İsu ve ho
beno feqir, hama zeê ho feqir nêbeno.
15.	A de niade, B bize	Mae de niade çêna
bize, çulfa de niade kuras bize. Çole de niade
kuras bıwaze, mae de niade çêna bıwaze.
Manga de niade guki bıwaze, mae de niade
çêna bıwaze.
16.	A esto, <u>A</u> esto	Mae de nia de, çêna bize.
17.	A esto, A ⁺ esto	Derd esto, derman ki esto. Cüamerdi ki estê,
namerdi ki estê.
18.	A esto, B çino	Ciniki estê, cüaniki estê. Biraê werdene esto,
biraê merdene esto.
19.	A halê <u>A</u> nêzono	Aqılê ho esto, famê ho çino. Taliyê ho esto,
aqılê ho çino. Çarê her çi esto, yê merdene
çino. Namê ho esto, eve ho çino. Sam de
xurmey estê, ma rê toa çino.
20.	A hata B nêbeno	Mırd halê vêsani nêzono. Wes, halê nêweşi
de nêzono.
21.	A hem B-o, hem (ki) <u>B</u> -o	Çıla keşi hata sodır nêvêseno.
22.	A ke bıbo B keno	Zonê isoni hem dosto, hem ki dismêno.
23.	A ke bıkeru, B beno	Mezela bêperiye ke bıvino, mireno.
24.	A ke bıwazo, B keno	Kam ke bıkıno, gınenı pıro.
25.	A ke bi B nêbeno	Qul ke bıwazo, ko dêm dano.
26.	A ke bi, <u>A</u> ki esto	Cam ke şikiya, piya nêniseno.
27.	A ke bi, B u <u>B</u> piya benê C	Derdê ke bi, derman ki esto.
		Adır ke kot dewe, tern ve huski ra piya
vêsenê.

28. A⁻ ke bi, B⁺ nêbeno İsu ke merd, toa tey nêbeno.
29. A ke B-o, C meke Kutiko ke hewn dero, hesar meke.
30. A ke B-o, cı ra meterse Kutiko ke didonê ho osay, ey ra meterse.
31. A ke çino, B bıbo Nona to ke çina, zonê to bıbo.
32. A ke kerd B kenê Ri ke da, astar wazenê.
33. A ke nêbo, B beno İsu ke rozê qesu nêhesno, gosê isoni benê dergi.
34. A ke wena, A bide Loqmê ke wena, loqmê bide. Loqmê buye, loqmê raa haqi de bide.
35. A ki esto, A-ê A ki esto Her ki esto, herê heru ki esto. Neq ki esto, neqê nequ ki esto.
36. A meke, A bena Berz meso, alçağ kuna.
37. A meke, mevine Lom meke, mevine.
38. A mird nêbeno Mordem dina ra mird nêbeno. Çimo vêsa demgê mird nêbeno. Kutik ve gostê veyvi mird nêbeno.
39. A nê, A nê Ver şêrê nê, dıma şêrê nê.
40. A ra B, B ra A kuno *Heli ra teli kunê, teli ra heli kunê.*
41. A rê B lozimo Gula lone kerdiye rê çi lozimo. Zalımı rê zulım lozimo.
42. A rê B lozimo, C rê D loz. Hêgay rê hengazi lozima, suriye rê şüane lozimo.
43. A⁻ rê çı B⁺ Kori rê çı çıla. Kori rê çı veyve, keři rê çı dool! Kutiki rê çı çarix.
44. A reta, A çetına Guretena dênı reta, daene çetına. Ronistene reta, raustene çetına.
45. A u A bızone Vireni u peyniya ho bızone.
46. A ve B ra bê C-ê Adır ve uwe ra bêma u bêpiyê.
47. A ve B ra biraê Aqıl ve fami ra biraê. Daene ve guretene ra biraê. Huais ve bervis ra biraê. Ewro ve meste ra biraê. Kare ve zerari ra biraê zuviniyê.
48. A ve B ra kerdê cêra Gost ve nenık ra kerdê cêra.
49. A zê B bo Omrê to zê uwe derg bo.
50. A zê B keno/kerd; Piazto tuz ve nona koreki ra zê hemgêni dano werdene. Poştia ho girê dê, zê dêsê hot qati. Qılandıke zê bılbılı nêwanena.
51. A zê B-o Mordem cêncêni de zê vergiyo. Omrê isoni zê wariyo: ewro yeno, meste sono.
52. A⁺ nê, B⁻ goynenê Zêrnê ho nê, ciyê sari goynenê.
53. A⁺ ra bıterse Uwa bêvenge ra bıterse.
54. A⁺ ra nê, A⁻ ra bıterse Uwa şıayie ra nê, uwa nêşıayie ra bıterse.

55.	A ⁺ o, hama B ⁻ -o	Kerkele ra nê, uwa bêvenge ra biterse. Lesâ deva ki gırsa, hama heri dima sona.
56.	A-a bê B zê C-a	Cinika bêdomone zê dara bêyemisa.
57.	A-a B-y, C-a D-a	Cinika çêy direga çêiya.
58.	A-ê A esto	Bêtera bêtere esta.
59.	A-ê A-u ki esto	Dızdê dızdu ki esto.
60.	A-ê B-y çino	Astê zoni çino (ke). Ayvê vêsaniye çino. Dostê tenge çino. Ayvê i qeşi çino. Çê mordemê zurekeri çino. Çê vergi çino.
61.	A-ê B-y çino	Astê zoni çino (ke). Bıngê zuri çino. Ayvê i qeşi çino. Binatê zur poli çino. Çê dızd u xımarbazi çino. Çê mordemê zurekeri çino. Çê vergi çino. Dêlmastê i qeşi çino. Kesê keşi çino. Şindorê mordemê hewli çino. Dostê tenge çino. Kesê keşi çino.
62.	A-o bê-B çino	Mordemo bêderd çino. Kutiko bêwair çino. Hero bêkira: her kes niseno ro cı. Korta bêqedae çina.
63.	A-o bê-B çino	Mordemo bêderd çino. Mordemo ke toa nêzona dısmênê dey çino.
64.	A-o bê-B, C-o bê-D zê E-o	Koo bêçiçeg, mordemo bêaz, zê dara huskê.
65.	A-o bê-B, C-o	Malo bêşüane boka vergiyo. Mordemo bêaqıl, barê xo gırano. Mordemo bêbext isoni kıseno wenêdano. Mordemo bêkes tım vileçoto. Mordemo bêware teyro bêpêro.
66.	A-o bê-B-o	Xaino bêbexto. Golo bêbino. Hero bêkirao. Nona ma bêsula. Dina bêfaydiya, keşi de nina.
67.	A-o dıling ki esto, A-o çorling ki esto Hero dıling ki esto, hero çorling ki esto.	
68.	A-o ke B ⁺ o, bıke	Aa ke biyaiya, ae bıke.
69.	A-o ke B-o, cı ra biterse	Qulo ke bêvengo, dey ra biterse. Vergo ke tek fetelino, ey ra biterse.
70.	bıke zê A ⁺ , raurze zê B ⁺	Buye zê mêri, raurze zê şêri.
71.	biya A ⁺ , hama B ⁺ nêbiya	Tı biya axa, biya pasa, hama insan nêbiya.
72.	cao ke A çino, B nêbeno	Cao ke adır çino, dü nêvezino.
73.	çı ke kerd u beno	Çı ke est, u roeno. Çı ke ramıt, ey çinena. Çı ke kerd qav, u cı ra vezino.
74.	çıqaşi ke A ⁻ -o, B de C ⁺ -o	Çıqaşi ke dısmêno, sata tenge de lozim beno.
75.	çıqaşi ke A-o, honde ki <u>A</u> -o	Çıqa ke huya, honde ki bervena. İsu çıqaşi ke orozi sono, honde versımşêr sono. Ez çıqa ke rındo, honde ki xıravınune.

76.	eke A ⁻ bi, hona B ⁺ kenê	Eke koti tenge, hona haqi anê ra ho viri.
77.	eke A ⁻ bo, B ⁻ keno	Eke adır bo, hondê ho ca vêsнено.
78.	eke A keno, B ⁺ keno;	Eke qesey keno, ٲom fino ra cı.
79.	eke A kerd, B ⁻ keno	Eke �i koti, cılê bınê xo bıneno.
80.	eke A ⁻ vo, B ⁺ -o	Eke tari vo, �êfê dızduno.
81.	eve kafiyê pey	�ê bavay, des u dı �êway. Bıke bıvine, meke mevine. Eve destê ho kena, eve vılê ho oncena. Na gos ra �ız, na gos ra vız. Ez ve pers pers, �iyo resto Qers. Bıke bıvine, meke mevine. Kam ke senêno, sar vineno. Derdê ho vaze, derman bıwaze.
82.	eve kafiyê veri	Rındêni bıke, rındêni bıvine. Meke, mevine. Zalımı rê zulım lozımo.
83.	eve kafiyê werti	Tu (haqi ra) bext wazena, ya ki text wazena?
84.	eve kafiyê werti: nu A-o, hona B esto	Na lora, hona heylora esta. Na vireniya, hona peyniya esta.
85.	ha A, ha A: C ⁻	Ha vaze ha vaze: ke�i tede nêkeno. Ha vaze, ha vaze: tı vana koliyo. Ha boro, ha boro: �ımê ho vêsano.
86.	ha A, ha A: QV	Ha vaze ha vaze: na gos ra �ız, na gos ra vız.
87.	hata A kena ke, B ⁻ beno	Hata karê kena ke, kesıke sona dare ser.
88.	hata A nêbo, B ⁺ nêbeno	Hata can nêve�iyo, xuye nêvezına. Hata ceneme nêvinê, cenet ro to wes nino.
89.	hata A nêkerê, B nêbeno	Hata amê cı nêertzê, sıt ra nino.
90.	hata A ⁺ beno ke, A ⁻ B ⁻ keno	Hata aqılo peê yeno ke, aqılo virên adırê mordemi dano we.
91.	hem A, hem A ⁺	Hem cinıka, hem cıanıka.
92.	hem A-o, hem ki B-o	Hem kerdo�o, hem werdo�o.
93.	ison gere(ke) A ⁻ nêkero	�su gere xo ra dame nêfiyo.
94.	ison gere(ke) A ⁺ bıkero	�su gereke dustê ho ra roniso raurzo.
95.	�soni ke A ⁻ kerd, B ⁻ beno	�su ke eve hêrsa ust ra, eve zerara niseno ro.
96.	kam A ⁻ keno!	Kam kuno mezela kami!
97.	kam A keno, A vineno	Kam �ı bıkero, ae vineno.
98.	kam beno A!	Kam dina ra beno mırd!
99.	kam vano A ⁻ o!	Kam vano ke ‘doê mı tırso’!
100.	mordem gereke A ⁻ nêkero	Mordem gereke ho inkar nêkero. Mordem gereke adır de kay nêkero.

101. mordem gereke A⁺ bikero Mordem gereke dost dısmênê ho naskero.
Mordem gereke eve cüamerdiye bımıro.
102. mordem ke bi A⁻, B⁻ nêkeno Mordem ke bi vêsa, tiru ve haqi nêerzeno.
103. mordem ke bi A⁺, B⁻ nêkeno Mordem ke bi mırd, tiru ve haqi nêerzeno.
104. mordemi ke A kerd, B nêkeno Mordem ke mirçıku ra tersa, korek
nêrameno. Mordem ke kot gol, uwe ra nêterseno.
Mordem ke şı sayd, nêvano ‘ez nao itarune’.
105. ne A⁺ ken, ne ki A⁻ ken Ne cên, ne ki dan. Ne maldar, ne dëndar. Ne wan
u werd, ne ki cên u derd.
106. taê A, taê A⁺ Taê ciandanê, taê wenê. Taê cinıkê, taê cüanıkê.
Taê kenê, taê oncenê.
107. ver de A, pey de A Ver de dosto, pey de dısmêno. Ver de vano, pey
de birneno.
108. ya A ya ki B Çêneke vana ‘yê mı ya vilıkciyo, ya ki doolciyo’.
109. ya A₁, ya A₂, eke C Ya cıra be, ya meyma ve ke, xuya dey bımısê.
110. zê A B bi/kerd Zê guda vore vıleşıya ro. Zê heliyê çoli ame ra
ser. Zê heri bıguree, zê efendi buye. Zê mıloçıke
pesew u peřoz gureêno.
111. zê A buye, zê B raurze Zê cüamerdi buye, zê şêri raurze.
112. zê A⁻ bıke, zê B⁺ buye Zê heri bıguree, zê efendi buye.
113. zê A bıke, zê A bıke Mori vato ‘zê dısmêni bıkıse, zê dosti weda’.

Na formılê vırastışı çınıtê we, ardê ra çımu ver. Pêro piya tavi ke daina zêderê.

1.3.2 Tarıfê hetê maney (semantiki)

Qesey hetê maney ra zıvını ra gırê daê, yanê werte de gırê maney (gırê semantiki) estê. Hetê maney ra ke niada, di torey QV estê: *konkret, abstrakt*.

QV ê konkreti, çi u mordemun u heywanu seroê. *QV ê abstrakti*, maneviyat u durımê sosyali seroê. QV eve resm u mecazo, eve formıl u qalıvo.

Ey uwe verdê ra adırê mı ser. QV
Ey uwe verdê ra ø mı ser. QV niyo

Misalo virê de manê cümley nao: *adırê zü wesaynaene = zof zerar cı daene*. İta de zu resm u mecaz esto, coka QV o. Manê cümle diine ki: *ez kerdune hit*. Ney de ne resm esto, ne ki mecaz; zu durımo konkret ano ra zon, coka QV niyo.

A : B

zureker : sewelete

Çıla zurekeri hata sewelete vêsena. QV
Çıla ø hata sewelete vêsena. niyo

şiyê : tersaene

U şiya ho ra terseno.

QV

U ø terseno.

niyo

A : B : C

sey : dızdêni : asme

Sey şiyê dızdêni, cı rê asme veziya. QV

*Sey şiyê dewe, cı rê asme veziya. niyo

kerzik : her : binê linge

Kerziki heri ra vato 'to cên, erzen binê linge ho'. QV

*Kerziki keke ra vato 'to cên, erzen binê linge ho'. niyo

A : B : C : D

lüye : pasa : kerge : fek

Lüye ra vato 'tu keme pasae kerge', huayis ra fekê xo qılaşiyê ra.

mor : dim : mordemek : mezela lazi

Mor dimê xo de niadano, mordemek mezela lazê xo de niadano.

Hetê maney ra (semantiki ra) leto senik dı elemani verva zuviniyê, cı ra zu 'Vorstellung' ... yeno meyda: A + B – C 'Vorstellung'. Hona zofê kunê verva zuvini: dı elemani A : B, hirê elemani A : B : C, çor elemani A : B : C : D.

1.4 Qesê virênu malê wertaxiyo

QV eve fikirê xelê mordemu, yanê eve fikirê mîleti pêda biyo, amo meydan. Vatoxê huyo virên bêli niyê; zu durim u mesela sero eve formıl minasiv vato, indi zê kertê kemeri, zê kemera çengi hurêndia ho gureta, heni mendo.

Çıke zu mordemi ra bihesnê ki, zu eserê edebiyati ra ke bicêrê ki, mîleti ke guret, vat, QV saybeno. Na durim de QV vurnenê, ya kılm vanê, ya ki nanê pa, kenê ra derg. QV eve na tore beno malê wertaxiye.

QV hetê aqılı ra daima nêvêreno. Zu QV ke vanê, qewıl kenê, ya ki qewıl nêkenê, nêvanê, axlaxê i dewri ra gore beno. Zu hadise ke bi, sero qesey beno; na durim u na tecrube ra gore, qesê wesê, minasivê, u cümle de leto zêde eve zu 'ero cı ardis' (tr. benzetme) vazino, beno genel, indi beno QV.

Îta de qesey gegane zu hetî ser vazinê, durimo ke zof têwerte dero, era çımu ver nêano, taine de durimê ke eve ferqê, ya ki dêlmastê, ine ra gore vazinê: cokao ke, taê QV rast u dêlmast têlewe de vazinê:

rast

dêlmast

Aqıl ke esto tazo zernêno.

Aqıl sarî rê belao.

Nona to ke çina, zonê to bıbo.

Zon sarî rê belao.

Zur hurendi de zerno.

Zur sarî rê belao.

Aşire de sevka, zureker, dızd sertto.

Zureker murdaro. Dızdiye meke.

QV ke zê na misalu rast u dêlmast vazînê, xelet saynêbenê: nu zu nisanê QV o. Çıke hurdemêna, durımo ke sero vazînê, ey ra gore minasivê. Mesela qeso zu de vazino ke ‘zureker murdaro’; hama uyo rast de ki vazino ke, ‘zureker serto’, çıke mesela ke sero vazına, zurekeri ve zur mordem merdene ra xelesno. Qeso bin de ki ‘dızd serto’ vazino, çıke dızdi qewxa de çekê dısmêni tirtê, miletê ho tenge ra xelesno.

Taê QV verê qeşi kenê ra: *Qese qese ano ra. Qeso rast rasto. Qeso kal mevaze. Qese poze, hona vase.*

Ûezna QV ra taê tarıxo an ra mendê, mesela iyê ke Helev u Sam’i (Halep, Şam) sero vazînê:

Vake ‘Helev de her nêwerda ro veziyo ro ser’. Vake ‘Helev ita niyo, her ve nêwerdani ra ita rê’. Züye Sam ra vanê, züye Helev ra vanê. Dele ke qızvane biye, kutiki Helev ra yenê. Helev de da pi ro, Sam de veziya. Helev de ki xurmey zofê, ma rê ı! Sam de xurmey estê, ma rê oa ino.

Sultan Sıleman¹ u Saê Merdun² u Xızırı³ sero:

Dina Sultan Sılemani rê nêmanda. Saê Merdu, dermanê derdu. Saê Merdu, merd ve des u di derdu. Saê Merdu, Saê Merdu; ez merdu ve hirê derdu; ilam derdê serê derdu. Ya Xızır, hazır u nazır! Zê Xızırı hewarê mı de rest.

Xelê qesey ki, hadisê ke mavênê dı mordemu de biyê, ya ki wertê dı hetu de biyê, sero vatê, indı biyê QV, meselunê nianênu sero vazînê:

esq u haskerdene, dostêni, sabiyais, şia gırêdais, baqılêni u kamılêni, budelaêni u cailêni, karêrêni u temelêni, rast u qolae, qal qır kerdıs, ... filan.

Hadise u hêkatê ke QV cı ra pêda biyo, mesela taê naê:

- Pasa ve leley ra: Pasa lelê ho ra pers keno, vano ‘key şêri sultaniya ho het ke, lazê mı hewl bêro?’: *Ezê peroz ra tepiya niyo, lazê destasodıriyo.*
- Mordemek ve heri ra: Mordemek non heri ra bar keno, beno aree, keno wertê amuri, cı ra nêvezino: *Her ke hero, zu rae kuno amuri.*
- Mordemek ve mori ra: Mor dano lazê mordemeki de, lazek mıreno. Piyê lazeki ki dano mori ro, dım el keno: *Mor dımê xo de niadano, mordemek mezela lazê xo de niadano.*
- Şêr ve lüye ra: Lüye şêri de waên u biraêni gureta, xapıto, sıf cı ra gureto, gırêdo, hepıs kerdo: *Şêri vato ‘ez nêxapiyêne; ez ve iqrar u ima xapine’.*
- Şêr ve meri ra: Lüye ke şêr xapıto, gırê do, merey şirit koto ro, şêr xelesno. Coka vanê: *Şêri meri ra vato ‘bao’.*

¹ Almanki de Salomo, Zazaki de Sultan Sıleman vazino. Tevrat ra gore milat ra avê (m.a.) seserıa 10. ine de pasae İsraili biyo. Niade Tevrat, bınê 1. *Krallar, Süleyman (Kitavê Pasau, yê 1 ine, Pasa Sıleman)* de; alm. Altes Testament, unter 1. Könige (das erste Buch der Könige). Hem ki nd. Qurane, sure 27, Neml.

² Ali, zamaê Mihemedi.

³ Ewliaê sata tenge. *alm.* Notengel

Yê mîletê Zazay, xezna QV niya bare bena: Qesê ke mîlet qesey keno; qesê ke *edebiyato vate* u *edebiyato noste* ra cêriyê; qesê dên kerdey, yanê iyê ke zovina zonu ra cêriyê: Eke sonê zovina welatu, qesunê uzay cênê; kîtavunê dini ra ki cêrinê.

Taê QV wertê mîletu de sonê ro zuvini; yanê zovina zonu de ki dengê ho estê, manê ho zuyo. Hama eke şî ro zuvini, na mane nino ke, zovina zonu ra guretê, dên kerdê. Mesela, taê QV ê ke Zazaki u Almanki u Tırki de zuyê, naê:

<i>Desto çep destê rasti şîno.</i>	Eine Hand wäscht die andere.
	–
<i>Her ke hero, zu rae kuno çamuri.</i>	Der Esel geht nur einmal aufs Eis.
	–
<i>Çarseme zur meke, poseme nêkuno.</i>	Lügen haben kurze Beine.
	Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.
<i>Kuzê uwe rae uwe ra şikino.</i>	Der Krug geht solange zu Wasser, bis er bricht.
	Testi su yolunda kırılır.
<i>Faydê na çîmi na çîmi rê çîno.</i>	–
	Sağ gözden sol göze fayda yok.

Wertê mîletu de tecrubey sonê ro zuvini; coka na tecrubo wertax ra gore qesey pêda benê, i ki sonê ro zuvini. Taê qesunê nianênu de resm u mecazê ho zuyo, ya ki sono ro zuvini. Mesela, resm u mecazê misalunê corênu de niadime:

	Almanki	Tırki
her – çamuri	Esel – Eis	eşek – çamur
zur – poseme	Lüge – Beine	yalancı – mum – yatsı
kuz – rae – uwe	Krug – Wasser	testi – yol – su

QV ve zof tore vazinê. İta teyniya kılmek qal beno. Mesela na hirê QV hem tek, hem ki piya vazinê:

Kori rê çî çîla. : Heri rê çî wenca. : Keri rê çî dool zurna.

Kori rê çî çîla, heri rê çî wenca. : Kori rê çî çîla, keri rê çî dool zurna. :

Kori rê çî veyve, keri rê çî dool!

2. Qese

Taê qesey sonê ro QV, zê ine eve resm u mecazê, hama ine ra saynêbenê. QV eve cümle vazino, hama *qese* (Q) teyniya ki vazino. Q ve qesunê girê dau vazino. Yanê qesê ke zuvini ra çip girê daê, piya vazinê, zu manê ho esto, cı ra Q vazino. Mesela:

bînê lewu ra huiyaene, çimeşiaêni kerdene, ... filan

Çutê qesey ki, yanê iyê ke eve u zuvini ra girê daê, i ki Q saybenê. Mesela:

dar u ber, dar u kemer, kemer u kuç, teyr u tur, ... filan

Misalo virên ve yê diine ra her çîqaşi ke teyniya wairê zu maniyê, gereke zu cümle de tamam bê. Q ke cümle de kerd tamam, beno zê QV. İta Q beno parçê QV: $Q + X = QV$, ya ki $Q \in QV$.

Manê Q y ve yê QV ra sono ro zuvini, paralelo:

bervisê dar u kemeri Bervisê dar u kemeri cı rê yeno.
era merdena ho ver kotene Tu ra merdena ho ver mekuye.
axreta ho zu biyaene Axreta to u dae zuya.

Taê Q ê henêni estê ke, zê QV ê, hama QV niyê. Na misalu de Q u QV ret birino ra, şindorê ho ret oncino; hama taê Q y estê ke, eve cümle vazinê, zê QV ê; heni têwerte derê ke, rabırnais u werte de şindor ontis zoro.

Qesê ma binê desti ra zu bi. → *binê desti ra zu biyaene = mênkia zu biyaene*

Yê Q y çor nisanê ho estê:

- Qeso tek niyo, eve zêde qesuno; yanê zofe qesu ra pêsanao:
 $Q = q_1 + q_2 + q_3 + \dots$
- Manê butine ve manunê teku ra zu niyê: $M \neq m_1 \neq m_2 \neq m_3 \neq \dots$
- Formilê virastişi bêliyo, senk vurino.
- Eve mecazo.

Qesê ma	binê desti ra *serê desti ra her waxt ø	zu bi.	Q
			nêbeno niyo niyo

Cümlo virên de *binê desti ra zu komelê qesuno (grupê qesuno)*. Ma ke hurêndia *komelê qesu de qesunê serbestu cı kerime*, manê cümley niya vurino:

- *serê desti ra* hetê grameri ra beno, hama hetê manê cümlê 2 ine keno xırave.
- *her waxt* ke kerd cı, manê cümlê 3 ine yê virêni ra kuno duri; hem ki mecazê ho çino, coka Q saynêbeno.
- ø (sifir qese) ke kerd cı, manê cümlê virêni ra kuno duri; mecazê 4 ine çino, coka Q saynêbeno.

Na misalu ra na netice vezino meyda:

- *binê desti ra*, komelê qesunê pêsanau, zuvini ra çip girê dao, sirê qesu nêvurino.
- Hurêndia qesunê pêsanau de qesê serbesti cı nêbenê; yanê vurnaena qesunê pêsanau eve zovina qesu nêbena.

Her kes to ra têsano. → *cı ra têsan biyaene = wazenê ke zerar cı dê, bıkisê*

Adirê dey dard we. → *adir zuy wedardene = zerar danê cı*

İ ma ra dezenê. → *cı ra dezaene = cı ra hasnêkenê, nêwazenê*

2.1 Qesê pêsanaey u qesê serbesti

Yê Q y çor nisanê ho estê, qesê huyê teki têriza derê, sirê ho nêvurino (niade cor). Hama yê qesê serbesti de, mecazê ho çino, sirê qesunê tekû, gegane ke bîvuriyo, beno.

2.1.1 Rabîrnaisê qesê pêsanaey u qesê serbesti

Mordem şikino ke, eve metodê vurnaişi, qesê pêsanaey ve qesê serbesti ra zuvini ra rabirno, werte de şindor bonco. Ponc torê vurnaişi estê: qesey veıra qese cı kerdis, sire vurnais, eve morfolozi vurnais, eve tamkerdisê name u sıfati vurnais.

2.1.1.1 Qesey veıra qese cı kerdis

Q y hetê şêntaksi ra nêvurinê; yanê hurêndia Q y de zovina qesunê serbestu cı kerdene nêbena. Hama grupa qesunê serbestu de, qesu veıra qesê serbesti ki kunê cı. Mesela:

lazek ve çêneke ra

Na grupa qesu de mordem şikino ke hurêndia her elemani de zovina qese cı kero:

lazek ve | *çêneke* | *ra*
| *çêneka rindeke* |
| *çêneka baqile* |

Na misal de hurêndia *çêneke* de zovina qesey kerdê cı, manê ho nêvuriyo. Hama grupa qesunê pêsanaey de heni niyo.

cı ra | *têsan* | *biyaene*
| **vêsan* |
| **zof têsan* |
| *bêzar* |

Na misalu de hurêndia *têsan* de, *vêsan*, *zof têsan* kerd cı, manê ho beno xırave, coka minasiv niyo; *bêzar* ke kerd cı, manê ho tam vurino, mecaz ki darino we. Dêmake *grupa qesunê pêsanaey* de hurêndia elemanu de zovina qesey cı nêkunê.

aqilê ho non u toraq de werdene

- Aqilê ho non u toraq de werdo. (1)
- Aqilê ho ø toraq de werdo. (2)
- Aqilê ho non ø de werdo. (3)
- Aqilê ho ø werdo. (4)
- Aqilê ho non u sole de werdo. (5)
- Aqilê ho non u tiye de werdo. (6)

Îta ke misalo vîrên de qesu bîvurnime: Misalê (2) - (5) ine de mane xırave nêbeno, hama mîlet heni nêvano; coka minasiv niyê. Misalê (5) - (6) ine qe nêbeno, çike

heni nêvazino. Na misalunê vurnaişi ra vezino meyda ke, *aqilê ho werdene ve aqilê ho non u toraq de werdene* ra qesê girê daey saybenê.

Q de qesê teki têdima têriza derê, zuvini ra girê daê, cümle niyê. Hama QV cümleo, Q ki gegane tey vazino:

Q + X = cümle = QV	Q
Peyniye de riyo şia u sîpê beli beno.	<i>riyo şia u sîpê</i>
Eve çarix u gewruna kot cı.	<i>eve çarix u gewruna cı kotene</i>
Aqilê ho non u toraq de werdo.	<i>aqilê ho non u toraq de werdene</i>
Derdê dey rê dar u kemer vêseno.	<i>vêsaena dar u kemerî</i>
Dina ma sero kerda teng u tariye.	<i>dina sero teng u tariye kerdene</i>

2.1.1.2 Sire vurnais

Mordem şikino ke sirê parçunê grupa qesu (komelê qesu) bıvurno: *lazek ve çêneke ra, çêneke ve lazeki ra*. İson hem ki besekeno ke formê qeşi ki bıvurno; yanê elemanu hetê morfoloji ra bıvurno, *halo tek* ra vezo, *halo zêde* kero.

lazek ve çêneke ra
lazek ve çêneku ra
lazeki ve çêneku ra

Grupa qesunê serbestu de, eve vurnaisê sire u morfolojiyê zu qesey, manê ho zêde ferq nêkeno, fam beno. Grupa qesunê sabitu de durim zovinao:

binê desti ra zu biyaene
**zu binê desti ra biyaene*
**binê destu ra zu biyaene*

Na misalu ra oseno ke, sirê qesun u morfoloji ke eve cerevnais vurna, *grupo sabit (komelo sabit)* beno xırave, coka nêbeno: cümlê diine de, *zu* kerd ver, hama manê cümley beno xırave, nêbeno. Cümlê hirêine de *dest* kerd zêde, kerd *destu*, manê ho tenê vurino, hama vatisê mîleti de niya nêvazino, coka mınasiv niyo.

Aqilê ho toraq u non de werdo. (7)

Misalê (1) ine de ke *non u toraq* de sirê qesunê teku vurna, kerd zê (7) ine, hetê cümle u maney ra beno, hama heni nêvazino; coka mınasiv niyo. Na misal ra bêli beno ke, sirê qesunê *non u toraqi* sabito, nêvurino, coka *qesê sabiti* saybenê.

2.1.1.3 Eve morfoloji vurnais

Aqilê ho nonun u toraq de werdo. (8)
 Aqilê ho non u toraqu de werdo. (9)
 Aqilê ho nonun u toraqu de werdo. (10)

Nıka misalê (1) ine, na hirê misalu de, qesunê teku eve morfoloji bıvurnime. Hetê cümle u maney ra beno, hama mîlet heni nêvano; coka mınasiv niyo. İta ra bêli beno ke, *non u toraq* eve morfoloji vurnais mınasiv niyo, dêmeke qeso sabito.

2.1.1.4 Gîrê daisê namey

Îta Q ê *eve sitê awrêşi gozi kerdene* de qesê teki têdîma têrîza derê. Nika gîrê daisê qesey *sîtê awrêşi* bîvurnime:

Tî vana eve *sîtê awrêşi* gozi kerdo. → *eve sitê awrêşi gozi kerdene*

Tî vana eve *sîtê awrêşi* gozi kerdo. (1)

Tî vana eve *sîtê qilancike* gozi kerdo. (2)

Tî vana eve *sîtê bize* gozi kerdo. (3)

Tî vana eve *sît* \emptyset gozi kerdo. (4)

Misalê (3) – (4) ine hetê cümle u maney ra benê, hama mecazê ho darino we, benê qesê serbesti. Heto bin ra misalê (2) ine de *qilancike* ve *awrêşi* ra zê zuvini tersonekê, coka minasivo, beno.

2.1.1.5 Gîrê daisê sîfati

Îta cümlo virên (1) eve gîrê daisê sîfati bîvurnime: Misalunê (1) – (3) ine de hetê cümle u maney ra beno, hama heni vatene minasiv niya. Dêmake nu qesê serbesto, qeso sabit niyo.

Aqilê ho *non u toraqo serto* de werdo. (1)

Aqilê ho *non u toraqo teze* de werdo. (2)

Aqilê ho *non u toraqo kewk* de werdo. (3)

Misalê ke vurnaisê *grupa qesunê girê dau* sero dê, (1)-(4), iyê ke Zazaki rind qesey kenê, cî ra na netice vezîno: Misalunê (1)-(4) ine de *riza qesu* cî rê wes nina, minasiv nêvînenê. Qesey kerdoxê Zazaki *non u toraq*, yanê qeso esas, qeso ke wertê mîleti de vazîno, ey anê ra ho viri; qesê binê ke sonê ro dey, *kaê qesu* saykenê.

Qesunê serbestu de ki vurnais gegane minasivo. Mesela eve qese pî ra nais:

şıya ho ra tersaene : *şıya ho ra zof tersaene*

eve vurnaisê morfolozi:

kerga kore : *kerge kori*

morê binê simê : *morê binê simêlu*

Heto bin ra, qesey vera qese cî kerdîs leto zêde nêbeno, ya ki gegane beno:

kengerê verê vay biyaene

**kengerê verê vaê pakay biyaene* (nêbeno)

mirodê ho restene

**çê ho restene* (nêbeno)

eve sitê awrêşi gozi kerdene

eve sitê pisinge gozi kerdene

**eve sitê miye gozi kerdene* (nêbeno)

Na misalu ra bêli beno ke, eve metodê *cerevnaena vurnaişi* şindorê qesunê sabitu ret oncino. Misalê (3) ine de *awrês* ve *pisinge* ra simbolê *tersiyê*, yanê *tersenokêni* temsil ken; coka hetê maney ra (semantiki ra) zuvini ra nêzdiyê. Hama *miye* tersenokêni temsil nêkena, sero nêvazina; hetê maney ra cı ra duri kuna, coka nêbeno.

2.1.2 Fiil ve prepozisyon u preverbi ra

Preverbi manê fiilu bêli kenê; taê fiilu de tekiyê, taine de ki zuvini ra girê daê:

Lazê ho kışiyo, heso dırvetino.	<i>heso dırvetın</i> biyaene
Daxbey sero heliyo.	<i>çiyê sero heli</i> biyaene
Seweta to biyo pëpug.	<i>(seweta çiyê) pëpug</i> biyaene
Dare ve şiyê rında.	<i>eve şiyê rınd</i> biyaene
İson ve kınce rınd oseno.	<i>eve kınce rınd</i> osaene
Maine ve zên rınd osena.	<i>eve zên rınd</i> osaene

Misalê çorine de ke *eve şiyê* ve ra zovina qese kerd cı, ardi têver, na netice vezino:

eve kınce rınd osaene
eve postalu rınd osaene
 ø *rınd* osaene

Misalê diine hetê süntaksi ra beno, hama manê ho minasiv niyo; çike milet heni nêvano. İta ra bêli beno ke, *eve kınce rınd* osaene grupa qesunê girêdau saybena, nêvurina. Qesê girê daey eve girê daisê name u sifati ra ki virazinê.

eve girê daisê namey:

heliyê çoli, sola teşyru; morê binê simêle, mosê binê goli, rıka kerge, turikê zuru
 eve girê daisê sifati:

lea denaiye, zaranca neqeshiyaiye; heso dırvetın, vergo vêsan, lüya cambaze,

Q ê ke zê te dero, taê eve na formil vazinê: A zê B ...

zê dara bêyemise	Cınika bêdomone <i>zê dara bêyemisa</i> .
zê dara huske	Koo bêçiçeg, mordemo bêaz, <i>zê dara huskê</i> .
zê la u laşêri	Hêstirê çımu <i>zê la u laşêri</i> şı.
zê momi	Heni ke tersa, <i>zê momi</i> cor de ame war.
zê morê binê simele	Heni ke qurnazo, <i>zê morê binê simelo</i> .
zê țairê bêperi	İsono bêkes, <i>zê țairê bêperi</i> .
zê velgê gilê daru	Milet <i>zê velgê gilê daru</i> amo.

2.4 Qesê çuti

QÇ Gramerê Zonê Zazaki de xelê het ra hurdi hurdi tarif kerdê.⁴ Qesê çuti (QÇ) eve formilê *A u B* vazinê; yê nine dı cısnê ho estê: eve kafiye, bê kafiye.

Eve kafiye:

⁴ nd. Selcan, Wort- und Reimpaare, pelge 692-696.

Xelê QÇ eve kafiye ver u pey vazinê; formilê virastişi nao: A_1 u A_2 . Ni ki hetê form u süntaksi ra oncia eve di tore vênênê ra. Toro vîrên de hurdi qesey ya di 'namu' ra, ya ki di 'sîfatu' ra saninê pê: 'name₁' u 'name₂', 'sîfat₁' u 'sîfat₂'. Hurdi parçê formilî hetê maney ra zuvini ra nêzdiyê, ya ki girêdaê zuviniyê; taê QÇ ki eve rast u dêlmastiyê, hem ki eve kafiyeê, saninê pê, mesela:

derd u derman, dost u dismên, son u sodır, pesew u peroz; kemer u kuç, per u pay, teng u tari, țeyr u țur, velg u vas, palax u pus, veng u vaz, ƙal u kokım, qal u qır

nat u dot, zing u tung, ƙız u viz, rap u tap, req u teq

Torê diine de eve girê daisê sıfati vıražino:

bıza bome, heso har, kerga kore, vergo vêsan, kutıko kor

Bê kafiye:

Cısnê diine de A ve B ra hetê maney ra (semantiki ra) pêšanaê, girê daê zuviniyê.

Mesela:

ma u pi, ma u çêna, pi u laz, pil u qız

Qesê ke eve formilê A u B çut vazinê, i ki qesê girêdai saybenê. Qesunê çutu de hurêndia zu qeşi de ke zovina qese cı kuyo, manê ho vurino:

asm u roz ma u pi şia u sîpê hard u asmên
*asm u *astare* *ma u *bıra* *şia u *sur* *hard u *asme* (nêbeno)

Na misalu de eke *roz* veŕa *astare* kerd cı, *pi* veŕa *bıra*, *sîpê* veŕa *sur*, *asmên* veŕa *asme* kerd cı, hetê süntaksi ra beno, hama hetê maney ra (semantiki ra) nêbeno; çike manê ho vurino. Eve na cerevnais bêli beno ke, *qesê çuti* serbest niyê, zuvini ra girêdaê, *qesê girêdai* saybenê, yanê grupê qesunê girêdaunê. Dêmake *qesê çuti* ki zu Q saybenê.

asm u roz	Asm u roz rost u çıla dinaa.
dest u pay	Dest u paê ho cêriyê.
hard u asmên	Wertê hard u asmêni de koy estê.
ma u pi	Ma u pi zu rae yenê dina.
pil u qız	Aqıl pil u qızı nas nêkeno.
şia u sîpê	Tı vana 'koro; şia u sîpê têseŕa nasnêkeno'.
tern u husk	Adır ke kot game, tern u husk piya vêseno.

Zu fek ra qesey kerd. *zu fek ra qesey kerdene*

Çım kenê ra zumini. *çım ra zumini kerdene*

Xelê Q u QV eve *zê* vazinê. Taine de *zê* vîreniye dero, eve na formil vazino: *zê A*;
yê taine ki werte dero, eve na formil vanê: A *zê B*.

zê A

Zê cüamerdi buye, zê şêri raurze.

Zê guda vore vileşiya ro.

*Zê heliyê çoli ame (/amo) ra ser.
Zê heri bıguree, zê efendi buye.
Zê muloçike pesew u peroz gureêno.
Zê sanika lüyê qesey keno.
Zê şiya mı ero mı pino.
Zê vay ame, şî.
Zê veyvika peê pêruço.
Zê zarance dısmênê cısnê huyo.*

A zê B

Omrê to zê uwe derg bo.
Piazo tuz ve nona koreki ra zê hemgêni dano werdene.
Poştia ho girê dê, zê dêsê hot qati.
Qılancıke zê bılbılı nêwanena.

A rê B lozımo

Gula lone kerdiye rê çi lozımo.
Zalımı rê zulım lozımo.

A rê B, C rê D lozımo

Hêgay rê hengazı lozıma, suriye rê şüane lozımo.

3. Zofe qese

Zofe qese (ZQ) zu torê de QV o. Xelê QV eve dı letunê, hama ni eve zofe letunê.
Mesela:

Kori rê çı çıla,
heri rê çı wenca,
keři rê çı dool zurna.

Taê qesey estê ke, eve kafiye vazınê, sonê ro QV, ya ki ZQ. Yê taine mecazê ho esto, yê taine ki çino. ZQ o ke cêr misalê 1 ine dero, eve çor kılamuno (mısra), mecazê ho esto, mesela *Fiqare u Ali* de vazıno.

1. Namê mı ke Ali vi,
Durımê to delali vi;
Namê mı ke bi Al,
Tu kota u hal.
2. Tu ke do, cêna;
Eke gureto, dana;
İman nêkena, tu ke şiya, vinena.⁵

Misalê 3–5 ine eve dı kılamunê (mısra), her çıqaşi ke arêsiktey bê ki, QV saybenê, yanê ZQ niyê.

⁵ Piyê Memed Mükani vato.

3. Qesê to tira mori vo,
Çimê dısmêni ve kor vo.
4. Ne keşi pışti de derze be,
Ne ki keşi dest de girze be.
5. Bar ve ontene beno senık,
Dar ve tastene beno tenık.

4. Meteli

Hata serunê 1960 ine wertê domonun u cêncu de meteli (kîlamê qızı) hona zof vaziyêne. Domoni biyêne dı hetî, zuvini ra meteli vatêne, çêf kerdêne; indi kami ke zor kerd.

Mı ke 1955-1960 ine demektevê Paxi de wendêne, rozê televê mektevê Çuxure ve malîmunê ho ra ame vi diarê mektevê Paxi. Ez u waxt hona 7-10 serê biyo. Hona yeno ra mı viri: Televê Çuxure ke şî, koti leê Hêniyê Mamu, qesey sanay televunê Paxi, ine ki ciav da. Reê ine vatêne, reê iyê binu vatêne. Vake:

*Natê ma kemero, dotê ma kemero,*⁶

...

Ciav:

Natê ma hêniyo, dotê ma hêniyo,

...

Na cengê sairêni eve esq u çêf niya devam kerd, hata ke şî. Çı hêf ke, honde mı viri de mendê.

Sairênia kîlamunê qızı ra taê misali⁷

1. Taşa ma, taşa seri;
Taşa sîma, taşa veri.
Cüamerdê ova ma axleri;
Ciniyê ova ma dilveri.
Cüamerdê ova sîma xonê serê sîmeri;
Ciniyê ova sîma sortîkeweri.
2. Dîli dîli,
Şime çê Qalê Bîli,
Ma rê pot ronênia gîlgîli.
Kotîme ra oroziya Qîli,
Pey ra day ma ro çurdîmê sîli,
Pasnê ma kerdî kûli.
3. Dewa ma sero sonê vaşi;
Ez hona mêrxashi;
Olvozê mı lekaşi.⁸
4. Xemser meste, Xemser meste;
Bar keme, some warunê Deste.⁹

⁶ Era mı viri nîno.

⁷ Moa mı Emina Selcane kîlamê qızı rê ‘meteli’ vake. Na çor meteli mı rê Mamekiye de 27.8.2012 ine de vatî.

⁸ Emina Selcane; Yemosa veyva Çê Momîdê Soy cı rê vato. *mêrxas: pêt, çêr; lekas: sist pistiyê, kas benê.*

⁹ Emina Selcane: namê hermete *Xemse, Xemsere* biyo.

Taê mordemi *sairê kılamunê qızu* biyê, eve sairêni qesey kerdo, wertê Miletê Zazay de biyê axme, vazinê. Leto zêde eve yarani u kuratu vazinê ke, isoni rê wes yenê.

Taê kılamunê qızu domonu rê vanê, pê xecelnenê, hama pilu rê ki wes yenê. Naine ra dı misali:¹⁰

5. Serdo serdo,
Kesisê Paxi merdo.
Kurige şiya,
Bınê ondoli de mêrde kerdo.
Laz cı ra biyo,
Namê ho Çelebiyo.
Hot xençeru ra kışiyo,
Hot desmalu ra pişiyoy.

Manga çare,
Bıza henare;
Berdi esti veıra zıare;
Zıare kerde gunekare.
Xaşı day Xal Xımare.
Berdi kerdi bo u gımare;
Boe da ra dina u dare.

6. Lüya mına beleke,
Dımê ho kerdo xeleke.
Esto ra vılê Aliyê mı,
Berdo Vılê Gereke.
Vireniye werda,
Peyniye leirunê ho rê kerda qarmeke.

Na *sairunê kılamunê qızu* ra zuyo de eve nam Tercan ra Hesoy Bom'oy, zu ki Teşnige ra Memê Sıl'iyo. Meselê Hesê Bomi ve Mirê Çê Sa Uşên Beg u xatune ra: *voreki sero, kami zi dewe rawa?* Memê Sılı ve 'bava'ê Xırancıki ra: *hiki miki, hi zi mi zi*. Naine ra taê bınê miye raê, her ca de qesey nêvazinê, edebiyatê erotiki ra saybenê.

¹⁰ Vatoxe: Emina Selcane, 18.10.10212; Çıme: Momidê Sılê Alê Sodi (kalikê noskari); Kalık Momdi vato.

5. Top kerdîsê qesunê vîrênu

QV hem movet u qesey kerdena her waxti de, hem ki hurênaisê sosyal u siyaset u dini de muhimo. Miletê ke wairê dewlete biyê, zonê ho idara dewlete de, mektevu de, din de resmi biyo, edebiyato noste de QV ki tey rê.

Yê Almanu, Erasmus von Rotterdam, seîra 1500 ine de, edebiyatê Yunan u Roma ra QV eve sistem çineno we, keno top. Qıymetê QV kıtavunê derse de, dıyau de, yarani u zıravu de zêdino, kuno edebiyato noste. Yê QV ê Almanı sesera 15.-16. çaxê topkerdisê zenginiyo (Beyer u i.b., p. 11 ç). Yê xelê miletunê dina ki, tarix de dewleta ho çine biya, hama QV edebiyato vate de az ve az devam kerdo, hata na çax ma rê dewr kerdo. Na durım de tavi ke taê QV senik qesey bi, hata azo peê nêresenê, benê vindi.

Martin-Lutheri ke incil Latinki ra tercümê Almanki kerdo (1522-34), QV ê ke tede rê, i ki pa kotê cı (Beyer u i.b., p. 11 r). Nianêni, QV ê *dên kerdey* saybenê.

Johannes Agricola QV dano arê: seîra 1529 ine de 300, seîra 1534 ine de 750, seîra 1548 ine de ki hona devam keno, kıtav vezeno; na kıtavê ho hata sesera 17. têdima reyna vezino. Top kerdîsê QV hata sesera 19 ine devam keno. 1813 ine de Wagner'i top kerdîsê vîrêni dê arê, eve sırê alfabey kerdê tekeduza, kerdê leksikon. 1867-80 ine de K. F. W. Wander'i QV dê arê, 5 ciltu de vetê. Horst u Anelies Beyer'e wertê na eseri ra 15000 QV çinti we, kerdı kıtavo de newe (niade cêr, bibliyografya).

Seweta mektevu kıtavê QV qızkek vezinê. Heto bin ra ki QV sero karê ilmi vezino meyda: *Parömiologie*. QV hem hetê süntaksi ra, hem ki hetê semantiki ra analiz kerdê. W. Friedrich'i 1966 ine de qesê idiomatiki, yanê Q ê Almanki dê arê, kerdê kıtav. W. Scholze'y 2008 ine de Q ê Almanu hetê süntaksi ra analiz kerdê (Duden, c. 11); G. Peukes' 1977 ine de ki QV ê Almanu hetê maney ra (semantiki ra) analiz kerdê.

Yê Tırku, Ö. A. Aksoy [1965] ²1969 ine de, eve Türk Dil Kurumu day arê, 8872 Q u QV kıtav de veti.

Yê miletê Zazay ke dewleta ho bıbiyêne, bınê bandıra sarê teveri nêkotêne, tavi ke *edebiyato noste* ki restêne ra, xezna QV daina biyêne zengin. Zonê Zazaki waxtê dewleta İrani u dewleta Çê Osmani de zonê nostene nêbi vi. Zonaisê mao nikaê ra gore yê Zonê Zazaki, esero vîrêno noste Mewlîdê Zazakiyo, 1896 ine de Diyarbekır de vezıyo.

Dewleta Cumhuriyetê Tırkiya ke nê ro (1921), anayasa de Miletê Zazay ve Zonê Zazaki ra tede inkar u yasax kerd (1923-2010). Siyasetê asimilasyonu ve zulım ramit, zon u edebiyatê Miletê Zazay xelê zarar di, zof kot tenge.

Her çıqaşı ke Zonê Zazaki 87 seîre yasax bi, oncia ki pilu ho werte de, çê de domonunê ho de qesey kerdêne. Miletê Zazay ke verva zulım u yasaxu lez kerdêne, serbestiya Zonê Zazaki ki tey wastêne. Waxtê idara eskeriya de, 1971-1992, zon u edebiyatê miletê Zazay ki zof zarar di. Çıke çaxê sıqıyönetimi de,

herv navi ro, dewi vêsênêne. Ma nêşikiyêne şêrime welat, pilunê ho ra edebiyato vate top kerime. Na çax de xelê pilê maê zonaoxi şi haqiya ho; a xezna edebiyati ki tey berde binê hardi. Ma herey kotime!

1980 ine ra tepiya teverê Zazaistani de, Avrupa de hareketê Zonê Zazaki pêda bi, avê şi, xelê kıtav u mecmuay veziay (nd. Selcan, p. 108-111). Lezê serbestiya Miletê Zazay de, kilit daima zon bi, yanê serbestiya millet u zoni zu biye, zê gost u nenki biye, zuvini ra çip girêdaê biye.

İdara Universita Dêrsımı 2010 ine de Zonê Zazaki raa virêne kerd programê derse, 2012 ine de ki eve izna YÖK i *Çımê Zon u Edebiyatê Zazaki* kerd ra. Ekime 2012 de, dera Zazaki sıfte kena, televey indi eve diplomê Zazaki mezun benê.

Dara Zon u Edebiyatê Miletê Zazay her çıqaşi ke zof zarar diyo, xelê kerda huske, eve karo çip u daimi oncia bena qewiye. Na eser ki zu parçê de mêrasê kulturiyo.

QV teyniya qesey nêbiyê, kotê edebiyato noste ki. Noskarunê Almanî ra Lessing u Goethe u Schiller'i şinata edebiyati de eve QV ki nosto (Beyer u i.b., p. 12 r). Yê Almanu, dewr kerdiso noste seseña 18. de biriyoy, hama dewr kerdise vatey devam kerdo, mileti qesey kerdo. Xezna QV temelê ho sero menda, eve qesunê yarani u kuratun u zıravu ki zêdiya, biya zengin. Mêraso noste ke bibiyêne, xelê QV ki vindi nêbiyêne.

QV qesey kerdena her rozi de, qazantu de, kıtavu de, reklam de, mektevun u tervia kerdene de vanê, nosenê.

QV ê ke kerdê na kıtav, wertê mileti de qesey benê. Xelê QV qesey kerdena mın u mordemu de vêrdê ra, mı defterê ho de qeyd kerdê. Mesela ez ke 2008 ine de şiyoy dewa Teşnige, diarê xalcınıya ho, hal u xatır pers kerd, niya ciav da: *Dare ke biye husk, gınena waŕo*. Yanê kokimêni u pêrsanênia ho vate. Nu tavi QV bi, mı aqilê ho de guret, çê de defterê ho de nost. Zu misalo de bin: Ez ve olvozu ra eve otobis some Universita Bingoli, Sempozyumê Zonê Zazay. Zuyê de Bingolizi niya vake: *Ez ke pê keşi nêşikin, pê ho şikin*. Nu ki QV bi, ma hesna, tavi ke kot defter. Heto bin ra Musa Canpolati ki kıtavê ho *Zazaca-Türkçe Sözlük* de tarif kerdena qesu de xelê misali eve QV dê.

Vatoxu ke QV çituri telafuz kerdo, vato, na eser de heni noşiyoy. Zêde mordemu ke zu QV vato, taine zovina, eve ferq vato. Qesê nianêni varyantê, i ki kerdê ci.

Rabırnaisê Q u QV pêroine de nê, hama taine de kerdo. Qesey ra dıma zerê parantezê koseyini de, [...], Q bêli kerdo, QV ra bırno ra.

QV ê ke na leksikon derê Lehçê Cori raê. Lehçê Cêri ra top kerdise Koê Berzi eve fekê Şiverege, yê İbrahim Bukani eve fekê Bingoliyo. QV ê Lehçê Cêri ke zu kıtavo baxse de top bê, hetê metodê linguistiki ra daina minasıvo, cokao leksikon nêkerdi.

6. Leksikon de saêkerdis u wendis

Çêrçifê na leksikoni belkia taine rê zêde hirao, taine rê ki, iyê ke hetê pratiki ra niadanê, cı rê tengo. Hata nıka her top kerdiso gırs de durım niya biyo, tavi ney de ki henıyo.

QV felsefe niyê, qesê tecrubeê, biyê genel, hama her het ra genel nêvêrenê. Tavi ke mordem aqılê ho QV ra nêcêno, hama nine vano ke, zor u giraniye ve fikirê ho do. Mordem QV gereke xelet fam nêkero, nêvazo ke ‘zu axlaxo de berz’ tederê; çıke manê bêzar biyais u tenkid u yaraniye de ki vazino.

QV ê ke mı kerdi top, pêro gureti na leksikon; yanê wenêçinıtı. QV ê ke *binê miye* ra vazinê, iyê ke zê zot u mıqiyê, i ki nêvurnê, orızinal tederê. Çıke QV vurnaene, nêmezê, ya ki eve ‘...’ nostene usılo de xeletı.

Na leksikon de, Q u QV ke çıturi vaziyê, heni orızinal, eve diqat qeyd kerdê. Eve na kar zu temelê edebiyatê Miletê Zazay na ro, hem ki zu kitavê destı ard meyda ke wendis u nostis vatis de faydê ho bıbo.

Leksikon de 2885 qesê radaişı/niadaişı 7275 Q u QV estê. Qesê radaişı u niadaişı zê qesunê saêkerdişiyê.

7. Bibliyografya

Top kerdisê qesunê virênu eve Zazaki

	morê QV
1983 Zılfi Selcan, Folklor ..., Hêvi, 1, Paris, 103-104.	36
1984 Zılfi Selcan, Folklor ..., Hêvi, 2, Paris, 123-124.	36
1990 Qayd; Uşên, Waxt, 4, (Darmstadt/Almanya), 5-15.	660
1991 Qayd; Uşên, Waxt, 4, (Darmstadt/Almanya), 5-9.	960
1992 M. Düzgün u i. b., Dersim’de dualar, atasözleri, mecazlar, Ankara.	522
1992 Mesut Özcan, Dersim (Zaza) Atasözleri, Ankara.	329
1994 Usxan Cemal, Alık u Fatıka, Berlin 1994, 84-85; Selbstverlag.	70
1996 Bıra Seydasmên, Pir, 6, Duisburg/İstanbul, Qesey 1, 62-75.	612
1997 Koyo Berz, Kormışkan, Uppsala (İsveç), 19-21. (Fekê Şiverege)	113
1998 Bıra Seydasmên, Pir, 7, Duisburg/İstanbul, Qesey 2, 60-64.	290
2011 İbrahim Bukan, Zazaca-Türkçe atasözleri, 45 p. (Fekê Bingoli)	580

Zovina eserê weçinıtey

Aksoy, Ömer Asım: Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler, Ankara [1965]²1969.

Beyer, Horst und Annelies: Sprichwörterlexikon : Sprichwörter und sprichwörtliche Ausdrücke aus deutschen Sammlungen vom 16. Jahrhundert bis zur Gegenwart, München 1985.

Canpolat, Musa: Zazaca-Türkçe Sözlük, İstanbul 2006.

Friedrich, Wolf: Moderne deutsch Idiomatik, München 1966.

Peukes, Gerhard: Untersuchungen zum Sprichwort im Deutschen : Semantik, Syntax, Typen, Berlin 1977.

Scholze-Stubenrecht, Werner: Duden - Redewendungen : Wörterbuch der deutschen Idiomatik ; [mehr als 10000 feste Wendungen, Redensarten und Sprichwörter] / hrsg. von der Dudenredaktion, 3. Aufl, Bd. 11, Mannheim u.a. 2008.

Selcan, Zülfü: Grammatik der Zaza-Sprache - Norddialekt, Berlin 1998.

Zeitschrift: Sprichwörterforschung

8. Kılmeki

AY = Yeğin, Abdullah v.d.: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Büyük Lûgat, C. 1-2, İstanbul 1981.

FD = Develioğlu, Ferit: Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, 15. baskı, Ankara 1998.

MC = Canpolat, Musa, Zazaca-Türkçe Sözlük, İstanbul 2006.

- negatif

+ pozitif

A A eve xeta bini, dêlmastê A

A- A-o negatif, çiyö negatif

A+ A-o pozitif, çiyö pozitif

arav. Aravki

B- B-o negatif, çiyö negatif

B+ B-o pozitif, çiyö pozitif

c. cilt

ç. çep

f. feminin; ma, makêk

i. b. iyê bini

m. maskulin, nêr

nd. niade

osm-tr. Osmanki-Tırki

p. pelge

Q. qese

QÇ. qesê çuti

QV. qesê virênu

r. rast

tr. Tırki

9. Terminolozi

Taê qesê ilmi hona Zonê Zazaki de çinê, hama gereke newe de pêda bê. Coka ita taê qesey teoriyê grameri sero, ilmê zoni sero (linguistiki sero) newe de noşiyê. Terminolojiyê ke *vireniye* de vênênê ra ita eve Zazaki u Almanki u Tırki liste kerdê.

Zazaki	Tırki	Almanki
aqıl daene (<i>f</i>)	akıl vermek, akıl verme	beraten
aqıl dais <i>m</i>	akıl verme	Beratung <i>f</i>
aqıl guretene (<i>f</i>)	danişmak, danişma	Rat suchen
aqıl guretis <i>m</i>	danişma	Ratsuche <i>f</i>
dên kerde	ödünç	entlehnt
dewr kerdis <i>m</i>	aktarma; devretme	Überlieferung <i>f</i>
dewr kerdiso noste <i>m</i>	sözlü aktarma	schriftliche Überlieferung <i>f</i>
dewr kerdiso vate <i>m</i>	sözlü aktarma	mündliche Überlieferung <i>f</i>
edebiyato noste <i>m</i>	yazılı edebiyat	schriftliche Literatur
edebiyato vate <i>m</i>	sözlü edebiyat	mündliche Literatur
girê daisê namey	isim tamlaması	Substantivverbindung
girê daisê sıfatı	sıfat tamlaması	Adjektivverbindung
kılama qıze	küçük şiir	kleine Dichtung
milet <i>m</i>	halk; millet	Volk <i>n</i>
mertale (metele) <i>f</i>	yarış şiiri; bilmece	Wettgedicht <i>n</i> ; Rätsel <i>n</i>
mêrasê kulturi <i>m</i>	kültürel miras	kulturelles Erbe <i>n</i>
mêraso noste <i>m</i>	yazılı miras	schriftliches Erbe <i>n</i>
mêraso vate <i>m</i>	sözlü miras	mündliches Erbe <i>n</i>
morfem <i>m</i>	morfem	Morfem <i>n</i>
noskar <i>m</i>	yazar	Schriftsteller <i>m</i>
qesê cı cêraene <i>m</i>	arama kelimesi	Suchwort <i>n</i>
qesê cı cêraişi <i>m</i>	arama kelimesi	Suchwort <i>n</i>
qese <i>m</i>	söz, deyim	Spruch <i>m</i> ; Redewendung <i>f</i>
qese <i>m</i>	kelime, söz, deyim	Wort, Spruch, Redewendung
qesê niadaene <i>m</i>	madde (baş)ı	Stichwort <i>n</i>
qesê niadaışı <i>m</i>	madde (baş)ı	Stichwort <i>n</i>
qesê qeydi <i>m</i>	kayıt kelimesi	Eintragswort <i>n</i> , Eintrag <i>m</i>
qesê radaene <i>m</i>	madde (baş)ı	Stichwort <i>n</i>
qesê radaişi <i>m</i>	madde (baş)ı	Stichwort <i>n</i>
qesê seri <i>m</i>	baş kelime	Hauptwort <i>n</i>
qesê veri <i>m</i>	önsöz	Vorwort <i>n</i>
qesê ververi <i>m</i>	yan kelime	Nebenwort <i>n</i>
qesê vırênu <i>m</i>	ata sözü	Spruchwort <i>n</i>
qesê vırênu <i>m</i>	atasözü	Spruchwort <i>n</i>
QV ê dên kerdey	ödünç ata sözleri	entlehnte Sprichwörter
saêkerdene (<i>f</i>)	aramak, arama	durchsuchen
tervia kerdene (<i>f</i>)	eğitmek; terbiye etmek;	erziehen, Erziehung
top kerdis <i>m</i>	derleme; toplama	Sammlung <i>f</i>
vireniye <i>f</i>	giriş; başlangıç	Einleitung <i>f</i>
zofe qesey	çok sözlüler	Vielsprüche